

תשלום פירוש ר' יצחק עראמה למגילת רות

מ. ב. לרנר

מבוא

כבר הוכיח החוקר הביבליוגרף, ישעיה זנה ז"ל, בראיות ברורות וחותכות שחלקו האחרון של הפירוש הנדפס בשמו של ר' יצחק עראמה (רי"ע) למגילת רות, לא נכתב על ידו אלא לקוח מפירושו של דון יוסף אבן יחייא לחמש מגילות (בולוניה רצ"ח)¹.

מפתיע הדבר ששנים שעסקו בחיבור חשוב זה באופן יסודי ביותר, רח"י פאללאק, מפרש כתביו של רי"ע, שפירושו הודפס במהדורות הנפוצות של "עקידת יצחק" ו"פירוש חמש מגילות", וש. הלר-וילנסקי, שכתבה עבודת מחקר על הנושא "ר' יצחק עראמה ומשנתו" (ירוש. תשט"ז), לא הגיעו למסקנה זו, למרות שהיא מתבקשת מאליה². כפי שכבר העיר זנה³, שיטת המחבר במגילת רות היא להביא את המדרש באופן קבוע, ולא את התרגום, ואילו בפירוש הנדפס בשמו, מרות ג, ח ("ויהי בחצי הלילה") ואילך, אין אף הבאה אחת מן המדרש, ובמקום זה מצויים פירושים בשם התרגום ("כתרגומו") פעמים רבות. כמו-כן הראה⁴ שגם מבחינה פנימית, אין לייחס את החלק הנ"ל של הפירוש לרי"ע מאחר שיסוד הגלגול שבפירוש המחבר למגילת רות ד', סותרת את תורת הנפש של רי"ע, ב"עקידת יצחק" שער ו'⁵. עיקר טיעונו של י. זנה מתאשר אחרי בדיקת שני כתבי-היד של הפירות לרות⁶ וההבאות שבספר "שרש ישי" (קושטא שכ"א), פירושו של

(1) קרית-ספר ח"ו (תר"ץ-תרצ"א), עמ' 279-281.

(2) כמו-כ לא שמו לב לכך שכל הזקדמות הראשונות לחמש המגילות אינן לרי"ע אלא לדון יוסף ו' יחייא, הש' מש"כ זנה שם, עמ' 279. מסקנה כזו מתבקשת גם מעדותו של המחבר בפירושו לרות ב, ד: "...הפך מאמר ר' זירא הנזכר בתחילה".

(3) שם, עמ' 280.

(4) שם.

(5) סתירה זו לא נעלמה מעיניה של ש. הלר-וילנסקי, עי' בחיבורה הנ"ל עמ' 47; ושם עמ' 145. כמובן שהקושי בסל מאליו כשמתברר שהפירוש המודפס לרות פ"ד אינו לרי"ע, ועי' מש"כ להלן.

(6) עי' בסעיף הבא.

ר' שלמה אלקבץ למגילת רות. ולא זה בלבד, אלא שתוך כדי עיון בכ"י, נתגלה עוד חסרון גדול בפירוש המודפס. הקטע החסר מחזיק כדף שלם, ומכיל את הפירוש למחצית השניה של פרק ב'. נראה לומר שהקטע הושמט ע"י המדפיס או ע"י אחד מן המעתיקים, אולי ע"פ המלים הדומות בדיבור המתחיל "ובמדרש... ובמדרש".

תיאור כתב-היד

כתב-היד שעליו יסדנו את הוצאתנו של הקטעים החסרים⁷ בנוסח המודפס של פירוש ר"ע למגילת רות הוא כ"י וינא 34 (=כ"י ו) שצילומו נמצא במכון לתצלומי כתב-יד עבריים שע"י האוניברסיטה העברית בירושלים (ס' 1445). בתוכנו, מכיל כה"י המחזיק 128 דפים, פירושים לחמש מגילות: פירושיו של ר' משה בן יצחק חלאיו לאסתר ורות, ושל ר"ע לשה"ש, קהלת, איכה ורות. כתיבתו היא כתב איטלקי קורסיבי ("רהוט") קשה לקריאה, וזמנו מן המאה הט"ז.

כה"י השני הוא כ"י פרמא 726 (=כ"י פ)¹⁰ שגם צילומו נמצא במכון הנ"ל (ס' 13,366). בכ"י זה שאין הדפים ממוספרים, מצויים פירושו של ר"ע לרות, איכה, ושה"ש. הוא כתוב בכתיבה איטלקית דוגמת קורפו והאיים היווניים הנוחה לקריאה, וזמנו ג"כ מן המאה הט"ז.

למרות קשיי הקריאה, הקיצורים וההשמטות של כ"י ו, החלטנו למסרו כטקסט היסודי מאחר ונוכחנו לדעת שכ"י פ הנו העתקה מכ"י איטלקי בנוסח ו אלא שהסופר התקשה בקריאתו, ולכן נתרבו השגיאות בכ"י פ. הסופר של כ"י ו היה נאמן יותר לנוסח המקורי ודייקן בהעתקה, למרות שגם אצלו אפשר למצוא שגיאות. במקומות מספר שקשתה עליו הקריאה, או שלא היה הנוסח בטוח בעיניו, השאיר ריוח וכנראה שהתכוון למלאו לאחר מכן. אעפ"כ מתבלטת נטייתו של הסופר לקיצור. הוא מעתיק בדרך כלל רק חלק מן הפסוק המקראי. בסוף החיבור נתרבו ההשמטות בטקסט ואף ויתר הסופר

(7) החסרון במקום זה כמעט ואינו מורגש בנוסח הדפוס מאחר וד"ה: "ובמדרש מלמד שנבאת על עצמה וכו'" שייך לפס' ו' שהוא סמוך למקום ההשמטה. היחידי שהבחין בחסרון זה הוא א. שווארץ (להלן הע' 9).

(8) בפרק א' ובחלקו הראשון של פרק ב' אין שינויים גדולים בין המודפס לבין כ"י ולכן לא ראינו צורך להדיר חלקים אלה מחדש.

(9) ע"י בקטלוג של שווארץ (וינא 1925), עמ' 40.

(10) ע"י בקטלוג של דה'רוסי ח"ב, עמ' 144-140.

(11) המעיין בח"נ מכ"י פ עומד על חופעה זו. ע"י לדוגמא בפירוש לרות ד, א: שער כ"ו, ואילו המעתיק ב פ כתב: שער ר"ו.

על דיבורי המתחיל באותיות גדולות, כנראה על מנת לחסוך במקום בהגיעו לסיום החיבור.

דרכנו בהוצאה זו

להלן מסרנו את הנוסח המלא של כ"י וינא, אלא שראשי תיבות וקיצורים שפוענחו בכ"י פרמא, נכתבו לפי הנוסח המלא. ההוספות שבכ"י פרמא הוכנסו לטקסט וסומנו ע"י מרובעים. חילופי נוסחאות חשובים מכ"י פ נמסרו בהערות. ואין צריך לומר, שהוספנו פיסוק וסימוני הפסוקים לגוף הטקסט.

בהערות, עמדנו בעיקר על מקורותיו של המחבר וציינו לכל ההבאות שבס' „שרש ישי" לפי ההוצאה הראשונה — קושטא שכ"א". מכיוון שהדפוסים הראשונים של ספרי רי"ע לא עמדו לרשותנו, השתמשנו במהדורה המקובלת של רח"י פאללאק (פרעסבורג תר"ט) שצולמה מחדש (ירוש. תשכ"א). הציונים למדרש רות רבה הם ע"פ הוצאת ראם המקובלת (וילנא תרל"ח ואילך). ולרות זוטא ע"פ מהדורת ר"ש בובר (ברלין תרנ"ד).

לא ערכנו בירורים מקיפים בדרכי פרשנותו של רי"ע, והנחנו לאלה שעוסקים בתחום זה מקום להתגדר בו. אלא שמן הראוי לעמוד קימעה על ענין הגלגול שהוזכר לעיל.

מסתבר מתוך פירושו, שגם רי"ע הבין את נישואי בועז על „סוד היבום ההוא, כי במקום שיש בן יש שם נפש המת". קטע זה ששרד בעיקרו בכ"י פרמא בלבד, מותאם לשיטת רי"ע שציין למש"כ ב„עקידת יצחק" שער כ"ח. מדבריו ניתן לראות שאין הוא מפתח את רעיון הגלגול בכללותו אלא משייכו לענין המיוחד של „הקמת שם המת", או „השבת נפשו" בדמות הבן הנולד ע"י נישואי אחי הנפטר עם אלמנתו. אע"פ שזוהי מעין שיטתו של דון יוסף אבן יחיאל שכתב בהרחבה על הנושא „כפי הנראה והנגלה...", לא דיבר רי"ע כלל בענין הגלגול".

רי"ע והמדרש

יש לגלות ענין מיוחד בשימושו של רי"ע במדרשי חז"ל. כבר ראינו לעיל ששיטתו בפירוש מגילת רות היא לצטט את המדרש באופן קבוע.

(12) קצת הבאות בשם רי"ע מובאות ע"י ר' שמואל די אוזידא ב„אגרת שמואל", אך ג"ל שהן מועתקות, אות באות מ„שרש ישי" ולא מכ"י של רי"ע שהיה לנגד עיניו של המחבר, ולכן לא הזכרנו. וראיה לדבר: עי' ב„אגרת שמואל" לרות ג, יב בסופו והשווה ל„שרש ישי" סב ע"א, לעומת גירסת שני כה"י של פירוש רי"ע לסס' זה להלן.

(13) להלן בסירוש לרות ה, סו.

(14) ר' לעיל הערה 5.

בקטעים החדשים המתפרסמים להלן, מצויים לא פחות מעשרים הבאות ממדרשים לרות, בעיקר ממדרש רות רבה¹⁶.

ולא זה בלבד, אלא שנמצאים ברבים מן המדרשים המובאים על-ידו, שינויים וחילופים רבים מן המקובל בנוסחאות המדרש. על מנת לבדוק את נוסחאותיו הוספנו נספח מיוחד הקרוי „עיוני מדרש“ בו סקרנו ט"ו הבאות. תוצאות בדיקה זו מעלות שכה"י של מדרש רות רבה שהשתמש בו רי"ע היה בעל איכות גרועה. הרבה מן הנוסחאות הנן מעובדות ובשינוי לשון מן המקור¹⁷, ואף נשתמר בפירושו מאמר הנוגד מסורת בטוחה¹⁸.

בתוך כמה וכמה מאמרים זהים, מסתבר שרי"ע השתמש בכ"י מטיפוס כ"י בריטיש מוזיאון מס. 697 המכיל שני דפים של רות רבה פ"ז. ומעניין לציין שגם כ"י זה עושה רושם שיש בו עיבודים ושיבושים למיניהם. אעפ"כ, מן הראוי להדגיש שהחומר החדש שבפירוש רי"ע תורם תרומה חשובה לחקירת המדרש. בקטעים שלפנינו נשתמרו כמה גירסאות ישרות¹⁹ ומאמרים שלמים²⁰ שלא בא זכרם במקורות אחרים²¹.

(15) במקומות אחדים פירש רי"ע את הכתוב בהתאם למדרש מבלי להזכירו. עי' להלן ג, טז; שם יח; ד, ז, ב, שם ה, ובהערות שם.

(16) ר' „עיוני מדרש“ סעיפים: ד, ז, ט, יג.

(17) שם, סעיף טו.

(18) שם, סעיפים: א, ב, י.

(19) שם, סעיפים: יב, יד, ומצויים הם בכ"י בריטיש מוזיאון הנ"ל, עי' בנספח.

(20) תודתי נתונה להנהלות הספריות שאוצרותיהם סייעו בידי בהכנת עבודה זו, ובמיוחד להנהלת הספרייה הלאומית בוינא וספריית הפלטינה בפרמא שהירשו לי לפרסם קטעים מתוך כתבי-היד שבאוספיהם. כל החומר הגנוז בספריות העולם סופק לי באדיבות רבה ע"י עובדי „רמכון לתצלומי כה"י העבריים“ — בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, האוניברסיטה העברית, ירושלים. כמו"כ, יבוא על הברכה דוצנט א. קופפר, אתו התייעצתי בדבר כתיבתם של כתבי היד.

פירוש מגילת רות לר' יצחק עראמה

[פרק ב']

(יא) הגד הוגד לי את אשר עשית את חמותך (אחרי מות אישך ותעזבי וגו' י שלם ה' פעלך) וגו'. — [יר' ראוי הוא להכירך לתת לך פי שנים יען אשר עשית את חמותך] שהם קרובים אלי. ותעזבי אביך ואמך — להתגייר. אמנם מבלי זה (יב) י שלם ה' פעלך ותהי משכורתך שלימה מעם ה' אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו — כי שוא פעולת אדם לגמול לך כמעשיך והנה דבר על אוזן שומעת כמו שיבוא. ובמדרש¹ כנפים לארץ כנפים לשחר, כנפים לשמש, כנפים לכרוב, כנפים לשרף, גדול כחן של עמלי תורה וגומלי חסדים שאינן חסים אלא בצל מי שאמר והיה העולם דכתיב אשר באת לחסות תחת כנפיו². והוא מאמר יפה מזכיר ה' ממשלות העולם לפי המנהג הטבעי אשר ירדפון אחריהן האנשים ומהיר לכל אדם לבלתי בטוח בהם רק שיבטח בשם ה' וישען באלקיו וכבר ביארנוהו אצל יפרוש כנפיו יקחהו שער ק"ג³.

(יג) ותאמר אמצא חן בעיניך אדוני כי נחמתי וכי דברת על לב שפחתך — כדבר אל אשה חשובה אשר כגילה⁴, ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך.

(יד) ויאמר לה בועז לעת האוכל גושי הלום — שעורו הפוך: לעת האוכל אמר לה בועז גושי [הלום], צותה שתקריב עצמה להסב אצלם. וטבלת פתך בחומץ — ע"ד ואקחה פת לחם שהצדיקים אומרים מעט [ועושים הרבה]⁵ ותשב מצד הקוצרים — לאכול בסעודתן ואחר האוכל לא גרע עינו מהושיט לה מקנוח סעודה. ויצבט לה קלי — הוא בעצמו. ותשבט ותותר ללמד⁶ שלא על החומץ לבדו קבעו סעודתן.

- (1) רות רבה ה, ד בשינויים. עי' בנספח סעיף א'. מכאן עד קרוב לסיום פרק ב' חסר בנדפס.
- (2) בספרו "עקידת יצחק" (עי' בהערה הסמוכה) הביא כאן את הכתוב "ובני אדם בצל כנפיהם יחסינו" (תהלים לו, ח) כפי שהוא ברו"ר לפנינו.
- (3) "עקידת יצחק", פרשת וילך, דף קכו, ע"ש.
- (4) פ בגילך.
- (5) ב"מ פז ע"א. ועי' בתו"ש לפרשת וירא, עמ' תשמז, מאמר ס"ח.
- (6) מובא ב"שרש ישי" מה ע"א בשם רי"ע. ושם גורס: מלמד.

(טו) ותקם ללקט ויצו בועז אל נעריו וגם בין העומרים תלקט ולא תכלמוהו) — שלא יהיה לך עמהם דין עניים ולקט ושכחה לבד [אלא] (טז) ועזבתם ולקטתם ולא תגערו בה — ויתכן שמאמר זה הוא מאוחר כי הוא מה שאמר תחלה, הלא צויתי את הנערים לבלתי נגעך¹⁰. (יז) ותלקט בשדה עד הערב ותחבט את אשר לקטתה ויהי כאיפה שעורים — כי הוא שיעור רב מהמורגל בכיוצא.

(יח) ותשא ותבא העיר — כי¹¹ באת [אותו] היום ליקח¹² רשות מחמותה להשאר מכאן ואילך עם נערות בועז כמו שאמרנו. ותרא חמותה את אשר לקטתה ומה שהותירה משבעה.

(יט) ותאמר לה (חמותה) איפה לקטת היום ומאנה עשית החיל הזה. יהי מכירך ברוך — שהיטיב לך יותר מהמנהג. ותאמר שם האיש אשר עשיתי עמו היום — זאת האיפה — בועז¹³. ובמדרש¹⁴ מכאן אמרו יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, עושה העני עם בעל הבית. שבעל הבית עושה מצוה אחת והעני עושה עמו עשר מצות נתון תתן לו וגו'¹⁵ פתוח תפתח [וגו']¹⁶ הענק תעניק וגו'¹⁷ העבט תעביטנו וגו'¹⁸ כי בגלל הדבר וגו'¹⁹. ומצילו מכמה לאוין: לא תאמץ²⁰, לא תקפוצ²¹, לא תהיה לו כנושה²², לא תשימון עליו נשך²³ [לא תתן לו בנשך]²⁴, ובמרבית לא תתן אכליך²⁵, אל תקח מאתו וגו'²⁶.

(כ) ותאמר (וגו') ברוך הוא לה אשר לא עזב חסדו (את החיים ואת המתים) — כי²⁷ החסד ההוא אשר עשה עמה דין הוא עם המתים בעבור המתים. ותאמר לה נעמי קרוב לנו האיש מגואלינו הוא — אז הודיעה כי מטעם קורבה עשה [מה שעשה].

(כא) ותאמר גם כי אמר אלי (עם הנערים אשר לי תדבקין עד אם

(7) פ לה.

(8) פ בלקט שכחה.

(9) מובא ב"שרש ישי" מז ע"ב בשם רי"ע.

(10) לעיל פס' ט.

(11) "שרש ישי" מח ע"א בשם רי"ע.

(12) פ ליטול, וכ"ה ב"שרש ישי".

(13) בכ"י: בועז זאת האיפה. והוגה ע"י המעתיק ע"פ נקודות. בפ זה בועז האיפה.

וגם שם הוגה.

(14) רות זוטא לפסוקנו, עמ' 51, בשינויים רבים. ע"י בנספח סעיף ב'.

(15) דברים טו, י. (16) שם, יא. (17) שם, יד. (18) שם, ח.

(19) שם, י. (20) שם, ז. (21) שם. (22) שמות כב, כד.

(23) שם. (24) ויקרא כה, לו. (25) שם. (26) שם, לו.

(27) ב"שרש ישי" ג ע"א בשם רי"ע. ושם גורס: ר' החסד ההוא שעשה עמהן

הוא את החיים בעבור המתים.

כלו את כל הקציר אשר לי) — כלומר עתה ידעתי טעם מה שאמר לי כן. ועכשו נטלה ממנה רשות לעשות כן.

(כב) ותאמר לה טוב בתי כי תצאי עם נערותיו — נתנה לה רשות והזהירה מהנערים אשר זכרה אלא שתצא עם הנערות וכן אמר בועז: וכה תדבקין עם נערותי וכן עשתה.

(כג) ותדבק עם נערות בועז ללקט עד (כלות) קציר השעורים וקציר החטים — ולא שבה כל הזמן ההוא אל חמתה. ובמדרש²⁸ א"ר יוחנן ודאי מואביה היא. והוא²⁹ אמר לה וכה תדבקין עם נערותי, והיא אמרה עם הנערים אשר לי תדבקין. ולדעתי³⁰ אמרה כן לפי שהקציר הוא מוטל על הקוצרים לא על הקוצרות. אמנם לענין מעשה נזהרה. ותשב אל חמותה — [בסוף שני הקצירים] ולא הזכיר הכתוב מה שלקטה בכל הזמן ההוא אעפ"י שהיה שיעור רב, כמו שלא ספרוהו אם היתה שהיתה מוליכה אותם יום יום.

והנה הענין הזה היה הכנה והזמנה הקדומה טוב ההזדמן בהישרת המישור האמתי כדי שיהיה לבה גם בה לשמוע בקול חמותה ללכת שמה הלילה כאחת מבנות הבית. והנה בכל זה יש גמגום גדול בעיני. וכי כך היה טובתו של צדיק זה שנאמר עליו איש גבור חיל ממשפחת אלימלך³¹ וזה חסדו את רעהו וגואלו הקרוב אליו שתצא כלתו ללקט אחרי הקוצרים כאחת הנבלות וכל ישעו וכל חפצו שלא יגערו בה ושלא יכלימוה וגם שתדבק עם נערותיו לאכול ולשתות ולשכב כל ימי קצירו. באמת היה לו להושיבה בביתה ולכלכל אותה ואת חמותה שם בכבוד והלא לאיזה עני בן טובים חייב לעשות כן³², וכ"ש להם. אמנם מה שלבי אומר לי בזה הוא כי בתחלת ענינה כשראה אותה והוגד לו מחסידותה וצניעותה וחפזותה מיד נכנסה בלבו ונתן עיניו בה להכניסה בביתו אלא שרצה לבדוק אותה ולהכירה היטב בהמשך זמן לפי שהיא נכריה ויש לחוש, ועל כן צוה שלא תלך ללקוט בשדה אחר ולא עוד אלא שתקבע שכבה עם נערותיו³³ והיא עצה נכונה [עד] מאד. ואולי רוח הקדש נזרקה בפיה במה שאמרה בתשובת אלו הדברים מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ואנכי נכריה³⁴. ובמדרש³⁵ [מלמד] שנבאת

(28) רות רבה ה, יא, ועי' בנספח סעיף ג.

(29) פ הוא. ונראה שצ"ל: ... מואביה היא [ו]. הוא אמר...

(30) ב"שרש ישי" שם ע"ב בשם רי"ע.

(30*) לעיל ב, א.

(31) עי' כתובות סו, ע"ב.

(32) פ ישיבתה עם נערותיה.

(33) לעיל פס' י'. כאן נגמר הקטע החסר בנרפס.

(34) רות רבה ה, ב בשינוים, עי' בנספח סעיף ד.

על עצמה שהוא מכירה בתשמיש ושלי יותר נכון. ועוד שם במדרש¹ גושי הלום — למלכות כמה דאתמר כי הביאותני עד הלום. מן הלחם — מלחמה של מלכות [שנא'] ויהי לחם שלמה ליום אחד עשרים כור קמת. וטבלת פתך בחומץ — אלו היסורין. ותשב מצד הקוצרים — אלו ששה חדשים שישב דוד² בורח מפני אבשלום. ויצבט לה קלי — שחורה לו מלכותו. ותאכל ותשבע ותותר: ותאכל — בעולם הזה. ותשבע — לימות המשיח. ותותר — לחיי העולם הבא. ויש שם שטות אחרות בזה הענין³. יר' שחז"ל מסכימים למה שאמרנו בזה כי האיש ההוא [הנה]⁴ ברוח הקדש ותדבר אל בית עבדך מרחוק⁵. וזה הענין בעצמו שיערה אותו נעמי בחכמתה וראתה שהדבר קרוב להצליח. והוא מה שאמרה לה בשובה מיד...⁶

[פרק ג']

[מראשית הפרק עד פסוק ז' כמו בנדפס מלבד השינויים הרגילים בין כ"י שונים].

(ח) ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת — נודעו, בלעץ¹ אישקיריזאר². שאדם מותח אבריו ופושט אותם הרבה ע"י עוות ומתוך כך ע"י התפשטות שוקיו אצל³ מטה הרגיש שם אשה שוכבת מרגלותיו. (ט) ויאמר מי את במדרש⁴ אמר לה אשה או שדה? אמרה לו אשה. פנויה או אשת איש? אמרה לו פנויה. טמאה או טהורה? אמרה לו טהורה. ויאמר לה מי את, ותאמר אנכי רו תאמתך⁵. ולדעתי היה מנהג הנשים הפניות הנצרכות להפקיר עצמן אצל שוכבי הגרנות ונוטלות

(35) רות רבה ה, ו בשינויים.

(36) בנדפס: ז' חדשים שעמד דוד.

(37) ב"רות רבה" שם דרש ר' יוחנן שש שיטות על פס' זה.

(38) בכ"י ו השאיר כאן ריוח. וצ"ל: הגה כמו בנדפס. ושם: ברוח לשונו וכ"ה

בכ"י פ.

(39) הש' ש"ב ז, יט; דה"א יז, יז.

(1) פ בלעז.

(2) בספרדית: *esperezo* = למתוח ידיים ורגלים. והש' לפירוש רבינו יוסף קרא נדפס בסוף פירוש על התורה לרבינו יוסף בכור שור ח"ג, הוצ' ח"י גד (ירוש' תשי"ט) צט ע"א.

(3) פ שוקו של.

(4) רות רבה ו, א בשינויים. עי' בנספח סעיף ה'.

(5) בכ"י פ נוס' המדרש משובש לגמרי: אמר לה אשה או (והשאיר ריוח) אמרה לא (והוגה) לו אשה. אמ' לה מי את פנויה מי את טהורה או טמאה. אמרה לו טהורה. ויאמר לה. ותאמר אנכי רות אמתך.

אתננן מהגורן ולזה לא אתפלא בה אלא שאלה מי את שכן מנהג אצל אחרים. ובמדרש⁶ ר' פנחס בשם ר' סימון אומר, בועז גדול הדור היה ואת אמרת ויבא לשכב בקצה הערמה אלא לפי שהיה [הדור] שטוף בזמה ובעבירות והיו נותנין שכרם לזונות מן הגרנות ולא עוד אלא שהצדיקים רחוקים מן הגזל לפיכך ממונם חביב עליהם. הוא שהסכימו למה שאמרנו מהמנהג. ופרשת כנפיך על אמתך (כי גואל אתה) — הנה סתמה דברה בנקיות לשונה [שני⁷ משמעיות] שמשמעו אל הפרנסה ומשמעו אל האישות. ובמדרש⁸ ארורים הם הגוים אשת פוטיפרע אמרה ליוסף [הצדיק] שכבה עמי אמנם רות המואביה צדקת היתה ואמרה ופרשת כנפיך [על אמתך כי גואל אתה]. והנה לא שמה הדברים האלה בפיה⁹ חמותה. אמנם¹⁰ יר' שלמדה אותם ממה שאמר אליה בועז ביום הראשון ישלם ה' פעלך [ותהי משכורתך שלימה מעם ה' אלקי ישראל] אשר באת לחסות תחת כנפיו¹¹. אמרה כן הוא באמת, שבאתי לחסות תחת כנפיו¹². אמנם מדרך השגחת כנפי מעלה לגמול ולהיטיב ע"י כנפים של מטה. ואחר שאתה גואל, הנה כנפיך הם אשר הכין אלי השי"ת לעת כזאת.

(י) ויאמר ברוכה את לה' בתי (היטבת חסדך האחרון¹³ מן) וגו' — זה יורה על מעלת זה האיש כי לא דבר בגנות המעשה ההוא כלל, אבל ספר בשבח מה שנמצא בו לשבח וברך אותה בשבילו. וענין החסד הזה האחרון שחששה על כבוד בעלה ויחס משפחתו לבלתי לכת אחרי הבחורים לקחת אחד מהם למלאית תאותה אם [יהיה] דל או עשיר וכמ"ש ר' יוחנן, [יותר] אוהבת האשה איש מסכן בחור מזקן עשיר¹⁴, וכבר היתה מזלזלת בכבוד בעלה הראשון. ועכשו שבחרה באדם חשוב ואף כי יהיה זקן היטיבה חסדה עם בעלה ומשפחתו מכל מה שעשתה עמהן בראשונה.

(יא) ועתה בתי אל תיראי (כל אשר תאמרי אלי אעשה לך) — היה¹⁵ לו לומר כל אשר אמרת, אלא שזה¹⁶ מדרך המוסר לומר שממה שדברה

(6) רות רבה ה, טו השינויים. ע"י בנספח סעיף ו'.

(7) כ"ה בפ' בין השיטין. ושם בטקסט נמחקה אות אחת.

(8) מאמר ר' ברכיה ברות רבה ו, א בשינויים. ע"י בנספח סעיף ז'.

(9) פ' בסי.

(10) ב"שרש ישי" סא ע"א בשם רי"ע.

(11) לעיל ב, יב.

(12) מן "אמרה... " חסר בכ"י פ' אך נמצא ב"שרש ישי".

(12*) פ' הראשון [!]

(13) רות רבה ו, ב, וע"י בנספח סעיף ח'.

(14) מובא ב"שרש ישי" סב ע"א בשם רי"ע.

(15) בכ"י פ' שנה. אך ב"שרש ישי" כלפינו.

[לה יובן] "הענין לגמרי, אלא דרך כלל על ההשקפה על עניניה, אבל שהוא מבטיחה לעשות כל אשר תאמר עוד. ואמר כדי שלא תסתפק בזה מפני שפלותה, כי עתה יודע כל שער עמי כי אשת חיל את — וראויה לכל דבר שבקדושה וכבוד.

(יב) ועתה כי אמנם כי גואל אנכי — כאשר אמרת. אבל יש גואל קרוב ממני — לפי הדין.

(יג) ליני הלילה והיה בבקר — אדבר עמו על אודותיך. ואם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפוץ לגואלך וגאלתיך אנכי חי ה' שכבי עד הבקר — אחר שנשבע לה אמר לה שתלין שם ותשכב עד הבקר להבטיחה שחרפת אלמנותה לא תזכר עוד. ובמדרש "הלילה את לנה בלא איש. ורז"ל אמרו" ג' קפץ יצרם עליהם ונשבעו לו ואלו הן יוסף הצדיק בועז דוד. עוד שם" וכשמת אלישע אחר באת האור לשרוף את קברו. באו ואמרו לר' מאיר [יצא] ופרש טליתו עליו ואמר, ליני הלילה והיה בבקר [אם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפוץ] וגו'. ליני [הלילה] — בעולם הזה שהוא לילה. והיה בבקר — העולם הבא שהוא בקר. אם יגאלך טוב — זה הקב"ה שנאמר טוב ה' לכל. ואם לא [יחפוץ] וגו' וגאלתיך אנכי חי ה'.

(יד) ותקם בטרם יכיר איש את רעהו (ויאמר אל יודע כי באה האשה הגורן) במדרש" כל אותו הלילה היה שטוח על פניו ואמר, רבש"ע גלוי וידוע לפניך שלא נגעתי בה. יהי רצון מלפניך שלא יודע כי באה האשה הגורן ואל יתחלל שם שמים על ידי. והוא פירוש גלוי על פי הפשט שיהא ויאמר לשון בקשה, כעין ויאמר לעיני כל בית ישראל שמש בגבעון דום וגו'".

(טו) הבי המטפחת וגו' וימד שש שעורים וגו' — אעפ"י שהיא כבר עשתה שליחותה ונשלם קץ עניותה מ"מ נתן לה ממה שבידו שם דרך מוסר כדי שלא לשלחה ריקם. ובמדרש" דרש בר קפרא בצפורי וכי דרך" של מלך לתת שש שעורים [או דרכה של אשה לשאת שש שעורים?] אלא

16) המוקף הוא תיקון הסופר בשולי כ"י ו. בכ"י פ: עדיין לא יובן. ב"שרש ישי" הג"ל: עדיין לא יוכל הענין לגומרו.

17) רות רבה, ו, ד ועיי"ש בהמשך.

18) דרשת ר' יוסי ברו"ר סוף פ"ו. ועי' בנספח סעיף ט.

19) רות רבה שם, לפני דרשת ר' יוסי.

20) רות רבה ז, א.

21) יהושע י, יב.

22) רות רבה ו, ב בשינויים. עי' בנספח סעיף י.

23) פ דרכו.

בזכות שש שעורים עמדו ממנה ששה צדיקים כל אחד ואחד יש בו שש מדות, ואלו הם: דוד, חזקיהו, דניאל, חנניה מישאל ועזריה. ויבא העיר וגו' — ובמדרש²² לא צריך קרא למימרא אלא ותבא העיר אלא שהיה מהלך אתריה עד פתח העיר כדי שלא יתגרה בה אחד מן הבחורים. ובא אל העיר קודם ואח"כ באה היא. וע"ד²³ הפשט שמיד שנתן לה השעורים בא העיר לעלות השערה כמ"ש²⁴ אח"כ. ויתכן שהועילה ביאתו לב' הענינים.

(טז) ותבא אל חמותה ותאמר מי את בתי — כל' פנויה או נשואה²⁵? ותגד לה את אשר עשה לה האיש. שכיון שהבטיחה לומר כל אשר תאמרי אעשה לך²⁶, ונשבע לה על הדבר²⁷, סמכה בלבה כאלו עשה. והוא מה שאמרו (יז) שש השעורים האלה נתן לי כי אמר אלי אל תבאי ריקם אל חמותך — כלומר שהמתנה ההיא בינו ובינה מה היא.

(יח) שבי בתי עד אשר תדעין איך יפול דבר [כי לא ישקוט האיש] וגו' — אמרה שתשכב בביתה כדת הנשים המשודכות או הארוסות עד אשר תדעין איך יפול דבר הגאולה, כי ידעה שלא ישקוט האיש עד אם כלה הדבר היום, ובלילה כבר תנשא לזה או לזה²⁸. ובמדרש²⁹ מכאן אתה למד שהיו נאמנין הן שלהן הן וגו'.

[פרק ד']

(א) ובוועז עלה השער (וישב שם והנה הגואל עבר) אז"ל³⁰ בועז עשה שלו, רות עשתה שלה, נעמי עשתה שלה, אמר הקב"ה אני אעשה שלי [השיטו והביאו]³¹. וזה הוא שורש גדול להטיב פעולות ההשגחה ע"י ההשתדלות וכמ"ש³² יכול אפי' יושב ובטל ת"ל בכל משלח ידך אשר תעשה, וכבר נתיחד

(24) רות רבה שם. ע"י בנספח סעיף י"א.

(25) מובא ב"שרש ישי" סט ע"ב בשם רי"ע.

(26) פ כמו שהוא אומר.

(27) כך גתפרש במדרש ע"י רות רבה ז, ד.

(28) לעיל פס' יא.

(29) שם יג.

(30) ע"פ המדרש ז, ד: הלילה הזה את לנה בלא איש וכו'.

(31) ע"י בנספח סעיף יב.

(1) רות רבה ז, ז, ע"י בנספח סעיף י"ג.

(2) בכ"י פ השאיר כאן ריות.

(3) מדרש תהלים כג, ג (מהד. בובר) עמ' 198.

לזה שער כ"ו מספר העקידה'. ויאמר סורה שבה פה פלוני אלמוני — לא יתכן כלל שיהיו כן דברי בועז אליו כי למה לא יזכהו במשמעות שמו והלא אסור' לכנות שם כנוי שלא לכבוד בעליו. ובמדרש' ר' יהודה אומר אלמון היה. ר' שמואל בר נחמני אמר אלם היה מדברי תורה. אמר הראשונים לא מתו אלא על שנשאו אותה ואני הולך ליטלה, ח"ו שאני אכניס פסול לבני. והוא לא ידע שכבר נתחדשה הלכה, עמוני — ולא עמונית, מואבי — ולא מואבית. והנכון שהוא קרא אותו שם בלשון כבוד [דרך משל] סורה [שבה] פה הגואל הגביר וכיוצא. והנה כשלא נתקיים לו שם הגאולה כנה הכתוב הכנויים ההם בלשון פלוני אלמוני, וזה טעם מאמר ואם לא יגאל שדרך המדברים דרך כבוד לדבר פעם או פעמים, פעם כעס הנסתר, ופעם כעס הנמצא.

(ב) ויקח עשרה אנשים — מכאן לברכת חתנים בעשרה אפילו לאלמון עם אלמנה'.

(ג) ויאמר לגואל חלקת השדה אשר לאחינו לאלימלך מכרה נעמי השבה משדי מואב — הנה המציא בועז זאת ההמצאה הנכונה לבא עמה אל עיקר הכונה ואמ' כי מכרה לו נעמי חלקת השדה אשר לאלימלך ועד סדר' כתובתה. (ד) ושהוא מגלה את אזנו שהוא ראשון לגאולה לומר קנה כנגד היושבים וגו' אם תגאל גאל ואם לא תגאל הגידה לי ואדעה מה אעשה כי אין זולתך לגאול ואני אחריך. ויאמר אנכי אגאל — את השדה.

(ה) ויאמר בועז — יר' שהיתה החלקה השווה יותר מדמי המפדה והגואל נותן דמי המפדה וזה בא בנותר כי הוא היורש, וזה אמר ביום קנותך את השדה מיד נעמי ומיד רות המואבית אשת המת (קנית') וגו' — וזה לא יחוייב מן הדין אבל יתכן מהטוב והישר, שהרי הנכסים הם למחלון היורש והוא הפורע הכתובות והוא הראוי שיזכה במותר נכסיו, וזכה באלמנתו להקים לו עליהם שם בישראל בסוד היבום, ואעפ"י שאינו אחיו ממש, לא גרע מתורת [מצרנות]'.⁹

(ו) ויאמר הגואל לא אוכל לגאול נאני פן אשחית את נחלתי — שהרי¹⁰ אני נוטל דמי המקח מנכסי בני, ולא להם יהיה הזרע כי אם לבנים

(4) "עקידת יצחק" לפרשת וישלח ר ע"א.

(5) ע"י ברמב"ם הלכות דעות ו, ח. והשוה: ב"מ נח ע"ב.

(6) רות רבה ז, ז.

(7) לקוח מרות רבה ז, ח והש' ירוש. כתובות א, א (כה ע"א). בבלי שם ז ע"א.

(8) פ בעד ספר, ונראה שכצ"ל.

(9) בכ"י ו השאיר כאן ריות.

(10) ב"שרש ישי" עה ע"ב בשם ר"ע.

השניים אשר תלד האשה הנגאלת. וא"ת יחלקוה הבנים ביניהם הרי תשחת הנחלה הזאת אשר אני גוחל, לך גאל לך אתה את נחלתי מן הנכסים שתוכל לעשות עמה הישר והטוב, כיון שאין לך בנים אחרים.

(ז) חאת לפניס בישראל וגו' — כי להקנות כל דבר של זכות שלך איש נעלו ונתן לרעהו, והוא קנין סודר הנקרא חליפין¹¹. והלכה, בכליו של קונה¹². (ח) וישלוף נעלו — בועז¹³.

(ט) ויאמר עדים אתם היום וגו' — ועם¹⁴ זה הקנין, שמאחר שישאנה¹⁵ יחזור בו וירצה לגאול את השדה, ואחר קנין אין שם פקפוק שהרי בא מכחו¹⁶.

(יא"ב) ויאמרו כל העם אשר בשער (והזקנים עדים) יתן ה' את האשה (הבאה אל ביתך כרחל וכלאה) וגו' ויהי ביתך (כבית פרץ) וגו' — ואעפ"י שלא ידע איש כי באה האשה הגרן נכנסה רוח הקדש בפיהם¹⁷ לדבר אליו כדי לחזקו ולאמצו מחשש הביאה, שמא יש בלבו עליו חשש פריצות בזה ממקום אחר. ואמר יתן ה' את האשה [הבאה אל ביתך], על זה הענין שיש שם צד שמה¹⁸ מדרך הצניעות. (כרחל וכלאה)¹⁹ — שהאחת אמרה הבה לי בנים [ואם אין מתה אנכי]²⁰, ואחותה יצאה לקראתו לומר אלי תבא כי שכר שכרתיך וגו'²¹ ועם כל זה היו כשרות וצנועות אשר בנו שתיהן את בית ישראל. וכן תעשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם — ויהי ביתך כבית פרץ זקנך אשר ילדה תמר²² ליהודה ביציאה מן הצניעות יותר מזה, דכתיב ותכס בצעיף ותתעלף [ותשב בפתח עינים]. ובכל זאת לא יצאה מחזקת כשרותה כי הכל לפי הכוונה ועכ"פ פי' כוונת המאמרים נכונה.

(יג) ויקח בועז את רות וגו' ויתן ה' לה הריון ותלד בן — ייחס ההריון אליו ית' [להכשיר כל הענין מתחלה ועד סוף ושהכל נעשה ברצונו

(11) ע"י בבלי ב"מ ז ע"א ורש"י לקידושין ג ע"א ד"ה : חליפין.

(12) כך גפסק ברות רבה ז, יב. וע"י ברמב"ם הלכות מכירה ה, ה.

(13) ע"י ברור"ר שם ; מדרש שמואל פי"ח (מהד. בובר) עמ' 100. והשוה ב"מ

מז ע"א.

(14) פ טעם.

(15) פ שמא אחר ישאנה.

(16) כלומר : אין לאחר קנין כלום. השוה : סנהדרין כד ע"ב ; תוספתא כתובות

ד, ז.

(17) פ ביניהם.

(18) שמא צ"ל : שונה ? פ יציאה. וע"י להלן בענין תמר.

(19) הענין מובא בפרפרזה ב"שרש ישי" פג ע"א בשם רי"ע.

(20) בראשית ל, א.

(21) שם טו.

(22) ע"י בהערה 19.

ובעצמו והיה מפורסם זה הדבר] ביניהם בבחינת הענין ההוא וטוב תכליתו עד שהנשים אמרו (יד) ברוך ה' אשר לא השבית לך גואל (היום ויקרא שמו בישראל) — כי מובטחות היו בו.

(טז) והיה לך למשיב נפש (ולכלכל את שיבתך) — כי העשיר שנורש²³ כבד מת וכשחזר והעשיר זה יהיה שם משיב נפש [וגם כיוונו בזה להשיבת נפש מחלון על סוד היבום ההוא כי במקום שיש בן, יש שם נפש המת]²⁴ וזהו טעם שנזכרו בכל מקום ער ואונן במקום שנזכר פרץ כמו שכתבנו שם במקומו שער כ"ח²⁵. ואמרו כי כלתך אשר אהבתך ילדתו (אשר היא טובה לך משבעה בנים) — לומר שאעפ"י שלא היה היבום מאח קרוב ממש, הנה הספיקה רוב אהבתה עמה להשלימו כאלו היו לה בנים הרבה ונתיבמה מאחד מהם להשיב נפש בנו לעולם, ויתכן שאמרו אמת.

(טז) ותקח נעמי את הילד (ותשיתהו בחיקה ותהי לו לאומנת) — לומר שהיתה כאם אביו ואמו²⁶ של ילד מרוב שמחתה בו.

(יז) ותקראנה לו השכנות לאמר יולד בן לנעמי — כי לה יחשב. ותקראנה שמו עובד — כי הוא יעבוד הזקנה ההיא ויכלכל את שיבתה תחת בנה העובד אותה. הוא אבי ישי אבי דוד — יורה על הצלחת הענין ש[ע]לה כהוגן כאשר היתה מחשבת האל ית' בו מתחלה כאשר זכרנו ראשונה משלשה הענינים הדומים²⁷.

(יח) ואלה תולדות פרץ וגו' — הואיל והזכיר קצת היחס הגיעו עד עקרו. ובמדרש²⁸ כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ מזה שהוא מלא במלא²⁹.

נשלמה מגלת רות ופירו' וביאורה.

תהלה לאל אשר כשלמה עוטה אורה

תושלב"ע

- (23) בכ"י פ היה כתוב: שטרש, ונמחק ע"י הסופר שהגיה: שירש.
 (24) ע"י לעיל ב"מבוא", קרוב לסופו.
 (25) "עקידת יצחק" לפרשת וישב דף רכה.
 (26) פ: אמר שהיה לו כאם אביו ואם אמו.
 (27) ע"י בהקדמת ר"ע לפירושו קמ ע"ב ובהערות ר"ח פאללאק אות ט'.
 (28) רות רבה פ"ח וע"י בנספח סעיף טו.
 (29) פ דמלא.

עיוני מדרש

(א) „ובמדרש כנפים לארץ, כנפים לשחר וכו'“ — נוסח המדרש שהביא רי"ע כאן מקוצר מאחר וסמך על הנוסח המלא יותר שבספרו „עקידת יצחק“ שער ק"ג. כדאי לשים לב לכך שהפסוק ששמש יסוד לדרשת ר' אבין אינו זהה בשני המקומות (עי' לעיל פ"ב הערה 2).

נוסח מדרש זה כפי שנרשם ע"י רי"ע ב„עקידת יצחק“ זכה לביקורת חריפה ביותר מצידו של הר"ש אלקבץ ב„שרש ישי“ (לג ע"א ואילך). שכמעט והחשיד את רי"ע בזיוף, ומחמת החשד סירב לטפל בו (שם לד ע"ב). ראויים לתשומת לב, חיפושיו הנמרצים של הר"ש אלקבץ ע"מ להוכיח את אמיתות גירסת המדרש כפי שהיא לפנינו, ולהטיל דופי בנוסח שהביא רי"ע עד כדי הצהירו: „אמנם אנחנו מצאנוהו במדרש רבתי ובילקוט באופן מתחלף מלשון החכם הנז' [=רי"ע] והרבה חפשנו ופשפשנו ומששנו כל המדרשו ולא נמצא כלשון ההוא“ (שם לג סע"ב).

חקירותיו המעמיקות בבירור הנוסחאות השונות וההשוואה המדוקדקת ביותר שהישווה ביניהן מעוררות התפעלות. אלא שעם כל זאת, אין להתפלא כלל וכלל אם לפני רי"ע היה עיבוד, או נוסח שונה של מדרש רות רבה, או רות זוטא, כמו שמצינו במקומות אחרים (עי' להלן) מאחר ורי"ע ציין ל„מדרש“ סתם. והנה, סיום המאמר „גדול כחן של עמלי תורה וגומלי חסדים... שנאמר מה יקר חסדך אלקים, ובני אדם בצל כנפך יחסיון“, שונה מזה של הנוסח העיקרי של רו"ר: גדול כחן של צדיקים... צדקה... גומלי חסדים¹ וכו', כפי שהיטיב הר"ש אלקבץ להכיר בו.

(1) בפסיקתא דרב כהנא, מהר" ד. מנדלבוים, עמ' 26 מובא ענין „גומלי חסדים“ בלבד וכן הוא ביל"ש לרות רמז תר"ב הלכות מן הפסדרי"כ, כדעתם של ר"ש בובר בהוצאתו (קכג ע"ב, הע' 5) זר. מנדלבוים שהכניס את כל הקטע למערכת ח"צ שבמהדורתו. מן הראוי להעיר שהציון „פסיקתא“ שבריש רמז תר"א: אל תלכי ללקט... שיך למאמר הבא אחריו, „ויען בעז ויאמר לה הוגד הוגד לי...“ תראה לומר שהוכנס שלא במקומו הנכון ע"י המדפיס של היל"ש. ומכאן שהמאמרים הקודמים גובעים מרות רבה, ואילו המאמר האחרון של רמז תר"א וכל רמז תר"ב לקוחים מן הפסיקתא דרב כהנא. ע"פ האמור לעיל, יש לחקן שורה של מ"מ בספרו של ד. הימן, „מקורות ילקוט שמעוני“ (ירוש. תשכ"ה), עמ' 452. אמנם גם הרי"ש אלקבץ הוטעה ע"י הציון שלא היה במקומו, ומדבר על נוסח ס' הילקוט, כאילו לקוחים הדברים מרו"ר.

הצירוף, "גומלי חסדים" ו"בעלי תורה" הזוכים לשכר טוב¹ אפייני דווקא למדרש רות זוטא. עי' בתשוה"ג אסף (תרפ"ט), עמ' 251 לרות ג, י' והשווה לקטע מן הגניזה, כ"י בודליאנה מס'. 2686 (MS Heb. e 47) 47b.

האם ניתן לשער שנוסח המדרש המובא ע"י רי"ע ושבגללו יצא הקצף מקולמוסו של הר"ש אלקבץ מאחר ואינו נמצא בשום מקום, מהוה נוסח של רות זוטא שלא הגיע לידינו? אין לשכוח שבפירושו למגילות הביא רי"ע את נוס' המדרש המסתיים בפס' מרות ב, יב: "אשר באת לחסות תחת כנפיו". בכל הנוסחאות של מדרש רות זוטא חסרה דרשה לפסוק זה. אמנם אין ספק שהיתה קיימת דרשה במקום זה, שהרי בקטע מן הגניזה T.S.-C² 99 מופיע הסימן גרש על ידי המלים "ישלם ה' פעלך וגו'". כידוע, משמע ה"גרש" סימן שהמעתיק הכיר דרשה דומה לפסוק במקור אחר² (קרוב לודאי ברו"ר) ולכן השמיטה. ובהוצאת בובר ובכ"י שהדפיס אסף אף הושמט הגרש.

לבסוף כדאי להעיר שחלק מן הדרשה החסר בנוסח רי"ע "כנפים לחיות וכו'" חסר כמו"כ בכ"י פרמא של פסיקתא דר"כ³ בכל המקומות שהוזכר, וכן לא הובא בילקוט המכירי לתהלים קלט, הוצאת בובר, ח"ב, עמ' 268⁴.

ב) "ובמדרש מכאן אמרו יותר ממה שבעל הבית עושה מצוה אחת וכו'" — המדרש נראה כלקות מרות זוטא לרות ב, יט כי גם בכ"י פרמא שהדפיס הר"ש בובר (עמ' 51) הוזכרו "עשר מצות", אך דא עקא שלא הובאו שם אלא שבעה פסוקים ומאוד מסתבר שצ"ל שם: "שבע מצות". ואמנם מצויה גירסא זו בקטעי גניזה של רו"ז הנ"ל.

(2) והשווה לדברים רבה, הוצ' ש. ליברמן (ירוש' תשכ"ה), עמ' 46: "... של עמלי תורה... של עושי צדקה..." אמנם בהשלמות שם, עמ' 137, מובאות גירסאות שונות מדברי הראשונים. במקבילות שציין הר"ש ליברמן שם, עמ' 46, הע' 8, מצינו שבתנחומא הנדפס "... של בעלי תורה" ובהוצ' בובר: "... של עושי צדקה" ומסתבר שכל אחד בירר לו את הגוץ הנראה לו.

(3) העמידני על מקור זה ידידי, פרופ' צ. מ. רבינוביץ.

(4) בהוצ' בובר, עמ' 53 הסקסט משובש. אגב, מאמר דומה נמצא גם במדרש הגדול לבראשית יח, כ מהד' מרגליות (ירוש' תש"ו), עמ' שח, עי"ש בהערות שלא ציין לרות זוטא ג, יז עמ' 53. אמנם בשריד הגניזה של רות זוטא: ארבע כיתות...

(5) השווה: ש. ליברמן, תרביץ ח"ה (תרצ"ד), עמ' 107 ואילך; א. ש. רוזנטל, "לשונות סופרים" בקובץ "לעגנון ש"י (רמת גן, תשי"ח), עמ' 293 ואילך.

(6) עי' במהד' מנדלבוים בח"נ לעמ' 264.

(7) והוא מן הפסיקתא דרב כהנא, עי' מש"כ ר"ש בובר בילקוט המכירי שם. וכדרכו לא רשמו מנדלבוים במ"מ שבמהדורתו.

עוד יושם על לב שהמספר „עשר“ שבנוסח הרי"ע נראה כבלתי מדויק אף הוא, כי מצויים י"א או י"ב פסוקים עי"ש. ושמא הוסיפו הסופרים והמעתיקים מדעתם*?

ברם, העובדה שכמה מן הפסוקים המובאים ברו"ז (הנדפס וקטעי הגניזה הנ"ל) אינם כלולים במדרש המובא ע"י רי"ע, וכן החלוקה לעשין ולאווין, אינן מוציאות מכלל אפשרות שלפנינו נוסחא אחרת או עיבוד של מדרש זה.

ג) „ובמדרש א"ר יוחנן ודאי מואביה היא וכו'“ — ברו"ר דפו"ר בשם ר' חנין בר לוי. בכ"י אוקספורד 164: „א"ר חנן בן לוי“ וב„אשכול הכופר“ לר"א סבע, כו, ב: „א"ר יוחנן בן לוי“. גירסת רי"ע: „א"ר יוחנן“ מצויה בילקוט שמעוני לרות רמז תר"ד בשם „מדרש רות“.

ד) „ובמדרש (מלמד) שנבאת על עצמה וכו'“ — בכל נוסחאות כ"י של רו"ר „שהוא עתיד להכירה“ בדרך ארץ“ והוא לישנא מעליא לתשמיש, הש' ע. צ. מלד, ספר זכרון לב. דהפריס (ירוש' תשכ"ט), עמ' 139. הגי' בתשמיש (פ בתשמישיו) — מצויה אצל רי"ע בלבד!

ה) „במדרש אמר לה אשה או שדה וכו'“ — בכל הנוסחאות שלפנינו „רוח“ ורק אצל רי"ע: „שדה“ ועי' בפירש"י לרות ג, ח.

ו) „ובמדרש ר' פנחס בשם ר' סימון אומר בועז גדול הדור וכו'“ — ברו"ר לפנינו: „ר' יהודה נשיאה בעא קומי רבי פנחס בר חמא“. ובילקוט שמעוני, שם, רמז תר"ה: „... ר' פנחס בריה דר' שמעון“. אמנם בלקח טוב לרות מהד. במברגר (מגנצא תרמ"ז) עמ' 32: „ר' פנחס בר' חמא בשם ר' סימון...“ עי"ש. וכ"ה בפ"י הרמ"ח לרות (כ"י וינא 34)*. וכל הנוסחאות משובשות, לרבות זו של רי"ע, עי' מש"כ בפירוש רו"ד (כ"י) סו' פ"ה.

ז) „ובמדרש ארורים הם הגוים וכו'“ — בכל הנוסחאות „הרשעים“, ורק אצל רי"ע „הגוים“. כמו"כ, יש לשים לב לניסוח המפורט של מאמר זה בנוסח רי"ע לעומת הנוסח התמציתי שהוא הרוח רו"ר ה, ב וב"ר פז, ד (עמ' 1065). ונ"ל שכה"י שהיה לפני רי"ע הכיל נוסח מעובד, ועי' במבוא.

ח) וכמ"ש ר' יוחנן אוהבת האשה וכו' — במדרש שלפנינו בשם ר' שמואל בר יצחק. ברם, בילקוט דפו"ר רמז תר"ו: „ר' יוחנן“. וכ"ה בפ"י רמ"ח כ"י.

(8) הפסוק, „לא תתן לו בנשך“ מצוי בכ"י פ בלבד.

(9) אלא ששם בטעות, חייא במקום חמא.

ט) "ורז"ל אמרו ג' קפץ יצרם עליהם וכו'" — ברור"ר לפנינו סדר השמות הוא: יוסף, דוד, בועז. ועי' מש"כ מ' מרגליות בהערות לויק"ר כג. יא. עמ' תקמג; "שרש ישי" סד ע"א ואילך, "יפה ענף" לרור"ר סוף פ"ו. בהוספה ללק"ט על רות עמ' 51: יוסף ובוועז ודויד. אבל מן ההמשך שם נראה שהסדר המקורי הוא כמו ברור"ר לפנינו.

י) "ובמדרש דרש בר קפרא בצפורי וכי דרך של מלך וכו'" — ההבחנה בין "לתת" — "לשאת" בשאלת בר קפרא "וכי דרכו (כ"ה בכ"י פ.) של מלך לתת שש שעורים, או דרכה של אשה לשאת שש שעורים" אינה מצויה אף באחת מגירסאות מדרש רות רבה, לא בדפוסים, לא בכ"י, לא בהבאות הראשונים ולא במקבילות. ברם הוא נראה כפשט הפשוט בהבנת דרשתו של בר קפרא. ברוב הנוסחאות מדובר על מלך המבקש לשאת אשה, או אשה המבקשת להנשא והענין קשה. וכי נחשוד בבוועז שקידש את רות בטרם נודעו תכניותיו של הגואל? והרי זה בניגוד למדרש רור"ר להלן ז, ד (לרות ג, טז).

לפי הנראה, גירסא כזו בדרשת בר קפרא היתה לפני הבבלי סנהדרין צג, א: "וכי דרכו של בועז ליתן מתנה שש שעורים... וכי דרכה של אשה ליטול שש סאין". ומעניינת הגירסא בהגדות התלמוד (קושטא רע"א) קי ע"ב: "לישא שש סאין" ועי' ב"דקדוקי סופרים" לסנהדרין, סוף עמ' 263.

יא) "במדרש לא צריך קרא למימרא אלא ותבא וכו'" — בדפ"ר ובכ"י "שלא יפגעו בה אחד מן הבחורים". גירסת רי"ע "שלא יתגרה (כ"ה בכ"י פ.) בה אחד מן הבחורים" מצויה ג"כ ב"אשכול הכופר" לר' אברהם סבע כ"י טריניטי קולג' מס. 59. אמנם במודפס שם "שלא יבגד בה...".

יב) "ובמדרש מכאן אתה למד שהיו נאמנין וכו'" — אינו במדרש רות שלפנינו אך המאמר נמצא בקטע של רור"ר פ"ז כ"י בריטיש מוזיאון מס. 697¹⁰ (Add 19,787) דף 112a. על-ידי תוספת זו ניתנה לנו הגדרה למדה הנעלה, נאמן¹¹.

ברות זוטא לפסוקנו לפי נוסח קטע הגניזה (לעיל סעיף א) מובאת דרשה ברות זו: "שאין הכשרים מדברים דבר וחוזרין בהן", וכשרים היינו נאמנים¹².

10) בקטלוג של מרגליות (ח"ב, עמ' 357) נרשם בטעות שזהו קטע מן ה"ילקוט שמעוני" לרות מרצנויה אחרת (1).

11) עי' ש. ליברמן, "יחגית ויחונות בא"י" (יחוש. תשכ"ג), עמ' 57-58.

12) השוה: ברכות טז ע"ב ומסכת שמחות א, ט, הוצ' היגער, עמ' 100. ועי' מש"כ

ש. ליברמן שם (הע' 11).

יג) „אז"ל בועז עשה שלו... (השיטו והביאו) — שתי התיבות האחרונות אינן מופיעות ברו"ר הנדפס אך מצויות בקטע כ"י בריטיש מוזיאון הנ"ל.

יד) „ובמדרש ר' יהודה אומר אלמון היה וכו' — המאמר „אלמון היה" ידוע רק בכ"י בריטיש מוזיאון הנ"ל: „ר' יהושע בן לוי אמ' אלמון היה" ¹³. אמנם בשמו של ר' יהודה (פ. יודא) נמצא אצל רי"ע בלבד. טו) „ובמדרש כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ מזה שהוא מלא במלא" — מאמר זה חסר בדפוסים שלנו בגלל השמטה של מעתיק כה"י שממנו נדפס המדרש. הקטע שהשמט נמצא ברו"ר כ"י קימבריג' 495 והיה לנגד עיניהם של הראשונים ¹⁴. כמובן שהוא מצוי בב"ר יב, ג (מהד' תיאודור-אלבק) עמ' 101-102.

ברם הנוסח של רי"ע אינו מצוי אף באחד מן המקורות הנ"ל. ולא זה בלבד, אלא שהוא עומד בסתירה גמורה למקורות הנ"ל ונגד המסורה הגדולה לרות ד, יח, ולבראשית ב, ד, המצביעים כולם כאחד שגם בכתוב בבראשית „אלה תולדות השמים והארץ" כתובה המלה תולדות „מלא דמלא" ¹⁵. ונ"ל שנוסח זה משובש, ושמא כך היה כתוב בכ"י שהשתמש בו רי"ע ¹⁶.

13) רש"י לרות ד, א פירש אלמוני — אלמון מבלי שם. ויתכן שהם הם דברי ריב"ל (או ר' יהודה) במדרש המובא כאן. מתוך דברי ר' יודן בן פזי הסמוכים במדרש (אות ח'): „לא סוף דבר בתור לבתולה, אלא אפילו אלמון לאלמנה עד שתהא בעשרה" (ז. א. ברכת חתנים), יתכן לאמר אלמון ממש. אמנם להלן אות ט' מצהיר הגואל: „יש לי אשה".

14) עי' מש"כ א. מרמרשטיין, „מדרש חסירות ויתירות" (לונדון תרע"ו), עמ' 18, הע' 81; בראשית רבה יב, ג (מהד' תיאודור-אלבק) עמ' 101, במנחת יהודה. 15) עי' „המסורה הגדולה", הוצ' ז. פרנסדורף (הנובר-לייפציג תרל"ו), עמ' 81; „מחזור ויטרי", הוצ' הורוביץ, עמ' 656; ר' אלעזר מגרמייזא, „קריית ספר" (=גימוקי חמש מגילות והפטרות) לעמבערג תרס"ה, ג ע"ב; ר' מאיר הלוי אבולעפיה (רמ"ה) „מסורת סייג לתורה" (פירנצי תק"י), ע' ילה, כז ע"ב; „דרשות ר' יהושע ו' שועיב", סוף פ' בראשית; „מנחת שי" לבראשית ב, ד ולרות ד, יח; „תורה שלמה" לבראשית שם, עמ' קצו, מאמר ע"ב; „מדרש חסירות ויתירות" הוצ' ורטהיימר, „בתי מדרשות" ח"ב (ירוש' תשי"ג), סי' יא, עמ' רכה-רכז.

בריש מדרש תמורה (בתי מדרשות, שם, עמ' קפט) ובהלכות ס"ת שבמחזור ויטרי, שם, משמע ששאר תולדות שבמקרא חסרים ו"ו אחרונה בלבד וכך משמע מ„פוגיו פדיי" של ריימונדוס מרטיני (לייפציג 1687), עמ' 287 וכו' ב„ישועות משיחו" לר' דון יצחק אברבנאל (קניגסברג תרכ"א), עיון ג', פ"ו, נה ע"ב. אמנם עי' ברמ"ה וב„מנחת שי", שם. 16) על טיבו של כה"י שהיה לפני רי"ע, עי' לעיל בסוף המבוא.